

Գ. ՍՐՎԱՆԱԶՏՅԱՆՑԻ՝ ՄԱՆԿԱՇԽԱՐՀԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ԳՐԱԴՈՒՄՆԵՐԸ
(բանահյուսական այլ նյութերի համադրությամբ)

Հասմիկ Մատիկյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ բանահյուսություն, տեքստ, հեքիաթ, օրորոցային, ոճական
հնար, օրորոց, բարբառ:

Աշխատանքում ներկայացվում են երեխային ու նրա պարագանե-
րին առնչվող բանահյուսական պատմություններ, որոնք տեղ են գտել Գարե-
գին Սրվանձությանցի գրառած նյութերում. առկա են նաև տեքստային այլ
հյուսվածքներ: Ուսումնասիրությունը կատարվում է լեզվա-բանագիտա-
կան տեսանկյունից՝ համեմատական մեթոդի կիրարկմամբ:

Նախաբան. Գարեգին Սրվանձությանցը՝ որպես նշանավոր բանահավաք, ազգագ-
րագետ, ունի բանահյուսական նյութերի ուշագրավ գրառումներ: Մեր նպատակն է ներ-
կայացնել նրա գրառումներից այն պատառները, որոնք այս կամ այն կերպ առնչվում են
մանկաշխարհին՝ հայոց մանկանոցին: Անդրադարձել ենք նաև մանկական բանահյու-
սական (օրորոցային) և ժողովրդական այլ տեքստերի (հեքիաթ) լուսաբանմանը:

Գ. Սրվանձությանցի «Իմաստուն Ջուլիակն» հեքիաթի տարբերակում ունենք
երեխայի և օրորոց պատկերի հետևյալ նկարագիրը. *Ինկան իմաստուն մարդ փնտրել և
պատահեցան տան մը ներս մտան, տեսան, որ տղան օրորոցի մեջը, և մեկը չ'կա տուն,
ու օրորոց կ'օրորվի. Քովի տունը մտան, նույնպես օրորոցը կ'օրորվի, և մարդ չկա:
Ջարմանը կը բռնե զիրենք ու կ'իջնան տակի տունը. կը տեսնան, որ ջուլիակ մը կտավ
կը գործե. թել մի կա կապած մըքուքի մի ծայրը, թել մի ան սանդղին կապած. կտավը
գործելու հետ թելերը կը շարժին, և երկու օրորոց ու տանիքի եղեգն կերերան¹:*

Բովանդակային գրեթե նույն նկարագիրն ունենք հայ ժողովրդական «Ջուլիակ»
հեքիաթում: Հատկանշական է, որ երկու հեքիաթներում էլ նշված հատվածներն ա-

¹ Սրվանձությանց Գ. -1978, էջ 459:

ռանցքային են. ջուլիակի հնարամիտ լինելը նկարագրվում է օրորոցի՝ ճղորի կապելու և օրորվելու հետ. *մարդ լե ֆքրավ, բերեց ուր վերն տանիք ծակեց, բերեց էրկան փետրմ հանեց տանքեն, բերեց կապեց ուր դազկըհի մաքուքն, հ'ետեն կավ բերեց, լցեց գուր ու ճծու ճղոր կապեց թելը*²: Երկու տարբերակներում էլ գործողությունների հարուստ շարք է թվարկվում: Ժողովրդական հեքիաթում ջուլիակ մաքուք կթալե՝ ճղոր կօրորվի տողերը կրկնվում են՝ շեշտադրելով և ընդգծելով ջուլիակի հնարամտությունը.

*Կնիկ կասե. - Մարդ, էսօր վլացք կենիմ, տանիք ցորեն կպարզիմ, ճրճուդներ պը-տի քշիս, թունդրա կավ լե պըտի շաղիս, ճիժ լե պըտի օրորիս...*³

Թե՛ Սրվանձոյանցի գրառումներում, թե՛ «Հայ ժողովրդական հեքիաթների» բազմահատրյակում օրոր/ճղոր տարբերակային միավորներն ունենք. մի դեպքում՝ *օրորոց կօրորվի*, մյուս դեպքում՝ *ճղոր կօրորվի*:

Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում ճղոր բառն ունի հետևյալ նշանակու-թյունը. *Վերնից կապած պարան, որի մեջ դնում են երեխային, կախովի օրորոց, ճոճք: Ճղոր* բառից ունենք նաև *ճղորել* բայը, որը նշանակում է *ճլորի ճոճքի մեջ օրորել, տարուբերել*⁴:

Սրվանձոյանցի գրառումներում առանձնանում են նաև գույք պարունակող օրոր-ներն ու խաղերգերը: Այս առումով նշենք *Օրո՛ր, օրո՛ր, քուն ունիս* սկսվածքով օրորը.

Օրո՛ր, օրո՛ր, քուն ունիս,

Պեշիկթաշը տուն ունիս,

Մարգրտե յորդան ունիս...⁵

Ռ. Գրիգորյանի գրառած նյութերում այս օրորոցային տեքստը նույնպես առկա է: Ավելին՝ նրա «Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր» խորագիրը կրող համահավաք ժողովածուի ծանոթագրություն բաժնում նշվում է, որ այս օրորերգը կազմված է եղել մի շարք օրորների միահյուսումից: Ենթադրաբար կարող ենք նշել ներ-քին տրամաբանական և կառուցվածքային միատարրության հենքը:

Մոր օրորերգն ու օրորելը՝ որպես մանկան խնամքի կարևոր բաղադրիչ, հիշ-վում են ամբողջ կյանքի ընթացքում: Մեծն բանահավաքի գրառումներում ևս այս մասին ակնհայտ տողեր կան.

Աղջիկ, աղջիկ, իու՛ր կ'ոլրտիս էրերուն,

Մամիդ ի՛նչ քաշեր է քեզի բերելուն.

*Գըշեր քուն չէ քըներ օրան օրրելուն*⁶:

Ընդգծենք, որ երերալը՝ գնալ-գալը հատուկ է օրորոցին: *էրերուն, բերելուն, օր-րելուն* նույնահանգ, ռիթմահանգ միավորներն ստեղծում են օրորոցի վիճակային բնու-թագիր: Ուշագրավ է մեջբերված տողերում նշված *օրան օրորել*-ը, որը տեքստը դարձ-նում է հուզիչ և բնորոշ է հին հայերենին (սմանությամբ՝ *լաց լացեցին*):

² ՀԺՀ -1985, էջ 407:

³ Նույն տեղում:

⁴ ՀԼՔԲ -2004, էջ 401:

⁵ Սրվանձոյանց Գ. -1978, էջ520:

⁶ Սրվանձոյանց Գ. -1978, էջ544:

Պ. Բեդիրյանի «Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարանում» վկայվում են *օրանը օրել*- բրբ. խնամել, *օրրանը դնել օրորել*/բրբ/-երկար բամբասել դարձվածքային միավորները:⁷ Ըստ էության, *Գըշեր քուն չէ քըներ օրան օրրելուն* ստորում ընդգծվում է երեխայի խնամողի հոգատարությունը:

Մայրը իր գավակին զվարճացնելու համար երգել է .

Ճոր գնա, բոր էկո՛,
Հըմա կ'իգա մոնձ մաման,
Բերե քեզի արմաղան,
Ուտես, ուտես, մեծանաս,
Չոչուներուն հեծընաս...

...

Նաննի ըսեմ՝ քընցնեմ,
Նուշ ու շաքար կերցնեմ⁸:

Նշված ստղերում կարծես խախտվում է քնամուտի և մանկախաղացի հստակեցումը, որը նկատելի է նաև Ռ. Գրիգորյանի գրքում:

Ըստ ժողովրդական մտածողության՝ երեխան պետք է խաղ կապի, աշխուժանա, թմրի ու քնի, խաղն ու քունը պետք է դիտարկել կարևոր բաղադրիչներ: Խաղալը ենթադրում է ուժի ծախսում, որին կհաջորդի հոգնությունը. *Նաննի ըսեմ՝ քընցնեմ, Նուշ ու շաքար կերցնեմ* ստղերը տեքստային տիրույթում ձեռք են բերել բանաձևային նշանակություն: Նուշ ու շաքար բանաձևի մեջ արտացոլված են մայրական սիրո բոլոր դրսևորումները:

Ռ. Գրիգորյանի գրառումներում հանդիպում են *Ճոր, Ճոր միավորով, նեննի ըսեմ քնացնիմ* ձևերը.

Նեննի ըսիմ, քնացնիմ,
Շաքրեվ մեղրով կշտացնեմ.
Ճո՛ր, Ճո՛ր, Ճո՛ր կընոյ,
Պապանին պեշոր օռ կընոյ,
Տար ճամբեքը համ էրոյ,
Պապանին ծծիկդ առ կընոյ⁹:

Ճոր բառն ունի ուրույն նկարագիր. մանկական խաղ, երբ երեխայի թներից բռնելով՝ ետ ու առաջ են քաշում և ճորճորի երգը երգում... գնալ-գալը ճոճքի երերուն ընթացքն է՝ աջ ու ձախ գնալը: Մոնոտոն գործողությունները բերում են նիրհ: Հակադրենք *թռի, թռի* աշխուժացնող մանկախաղաց տեքստերի հետ, *թռի, թռի*-ն վեր ու վարն է, *Ճոր ճորի* մեջ օրոցքի համանմանություն կա:

Մանկանց ուղղված որոշ տեքստեր ունեն բարոյախրատական նշանակություն՝ հացը տան անդամի հետ կիսելու ցանկությամբ.

Ճոր գնա, բոր էկո,

⁷ Բեդիրյան Պ.-2011, էջ1396:

⁸ Սրվանձադյանց Գ. -1978, էջ545:

⁹ Գրիգորյան Ռ. -1970:

Եղիկ ու մեղրիկ բեր,
Կեսն իտանք լղճորկան,
Կեսն իտանք պղճորկան,
Կեսն իտանք մամային,
Կեսնի իտանք դադային,
Կեսն իտանք բաբային.....¹⁰

Եղիկ ու մեղրիկ բառերում նվազափաղաքական մասնիկներ ունենք, որոնք բնորոշ են մանուկ հասցեատիրոջ դիմելաձևին:

Բանահյուսական բազում օրոքներում *ճոր-ճորը* և *նանի ասեմ* կամ նմանատիպ այլ քնարեր միավորներ համընթաց օգտագործվում են նույն տեքստային տիրույթում:

Մանկական խաղերի բացառիկ անուններ ու վերջիններիս բացատրություններ է ամփոփում Գ. Սրվանձտյանցի I հատորը («Բառարան» խորագրով): Ընդգծենք մի քանիսը՝ *ականջքաշուկ* (խաղ մի է մանկանց. մեկը միրգ կը ձգե գետին, որո վրա կը ժողվի մանկտին...), *յոլ* (խաղ ինչ մանկանց), *կտրոց* (մանկանց իրարու ետև վազելու խաղ մը)¹¹:

Եզրահանգում. Ամփոփելով նշենք, որ թեմատիկ այլ արժարժումների համատեքստում ևս Գարեգին Սրվանձտյանցը հայացքը բևեռում է մոր ու մանկան թեմային: Այս տեսակետից՝ նրա գրառումները, ինչպես նաև հեղինակային խոսքը, անշուշտ նպաստաբեր են բանահյուսական տեքստերի խորքային ու բազմաշերտ ուսումնասիրությանը:

Հարկ է նշել այն իրողությունը, որ թե՛ Գ. Սրվանձտյանցի գրառումներում, թե՛ բանահյուսական այլ նյութերում դժվար է սահմանագծել օրորոցայինի ու մանկախաղաց երգերի տարածքը, որը մեծ մասամբ պայմանավորված է օրոր երգողի կամ խաղ կապողի գովքով:

ЗАМЕТКИ Г. СРВАНДЗТЯНЦА, ОТНОСЯЩИЕСЯ К МИРУ РЕБЁНКА (на основании других фольклорных материалов)

Матикян А. А.

Ключевые слова: фольклор, текст, сказка, колыбельная, стилистический прием, колыбель, диалект.

В работе представлены фольклорные фрагменты, связанные с ребенком и его аксессуарами, которые имели место в материалах Гарегина Срвандзтянца. У нас есть другие фрагменты текста. Надо отметить, что работа сделана с лингвистических позиций, применив сравнительный метод.

¹⁰ Սրվանձտյանց Գ. -1978, էջ 545:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 328:

Следует отметить, что как в материалах Г. Срвандзтянца, так и в других фольклорных источниках, адресованных детям, нет четкой границы между колыбельной и потешкой. Одной из основных причин является похвала ребенка. Мать или воспитатель вкладывает в свою речь похвалу независимо от текста.

G. SRVANTSYANTS' FIELD WORK ON NURSERY (With special Reference to other Folklore materials)

Matikyan H. H.

Key words: *folklore, text, fairy tale, lullaby, stylistic device, cradle, dialect.*

The article discusses the folklore fragments that are interwoven for the child and his/her nursery. Garegin Srantsyants' recorded materials are at our disposal; we have compared them to other textual components. The paper will be carried out by the implementation of comparative analysis in the context of Linguo-Folkloristics.

It is worth mentioning that both in G. Srantsyants' materials and in other folklore sources addressed to children, there is no exact boundary between a lullaby, or a nursery rhyme. One of the main reasons is the praise of the child. The mother or the caregiver praises the child.

Գ ր ա կ ա ն ն լ թ յ ո ն ն

1. **Բեդիրյան Գ.-2011**, Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
2. **Գրիգորյան Ռ. -1970**, Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
3. **ՀԺՀ -1985**, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, Պատրաստեց և ծանոթ. Ղազիյան Ա., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
4. **ՀԼԲԲ -2004**, Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Հր. Անառնի անվան լեզվի ինստիտուտ, հ. 3, Երևան, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա:
5. **Սրվանձտյանց Գ.-1978**, Երկեր, հ. 1, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

Ընդունվել է՝ 05. 03. 2022

Գրախոսվել է՝ 27. 03. 2022

Հանձնվել է տպ.՝ 25. 05. 2022

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Համոնիկ ՍԱՏԻԿՅԱՆ՝ բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի
գիտաշխատող, Շիրակի Մ. Նալբանդյանի անվան պետական
համալսարանի դասախոս, էլ. փոստ՝ hasvrej@mail.ru